

Dr. Anton Polšak, Zavod RS za šolstvo
anton.polsak@zrss.si

Rimsko, srednjeveško ali novoveško?

V tokratnih zanimivostih predstavljamo tlorise nekaterih slovenskih mest v različnih zgodovinskih obdobjih. Izbrali smo Ljubljano, Maribor, Celje, Ptuj in Ajdovščino, a lahko bi tudi kakšno drugo mesto ali kraj, saj ima prav vsako zanimiv prostorski razvoj.

Ljubljana

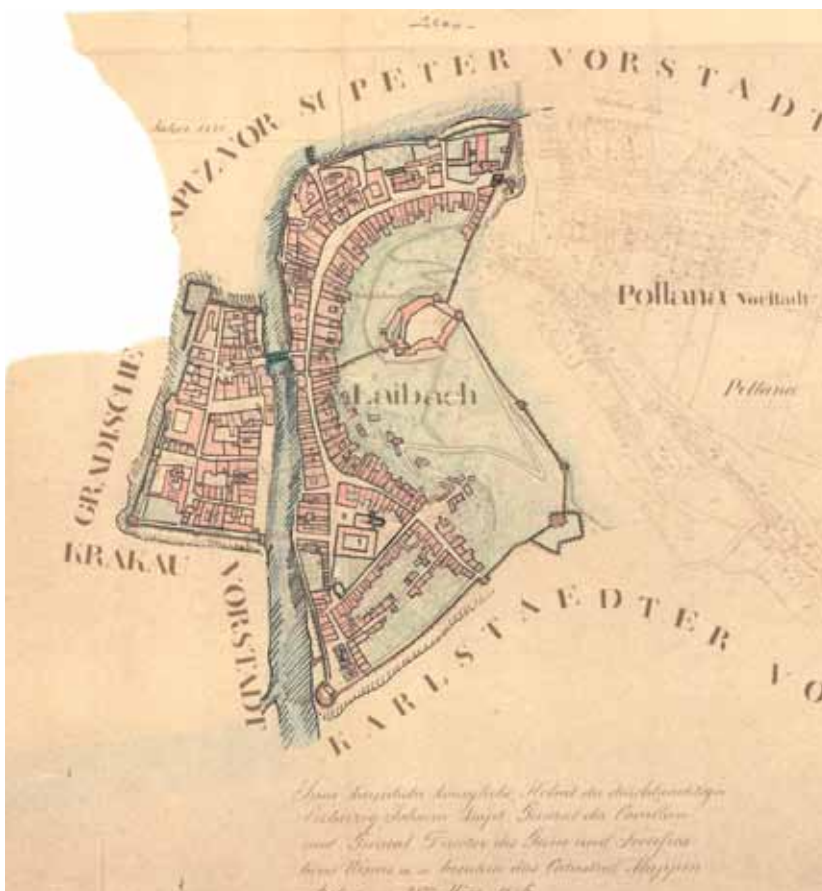
Ljubljana ima dolgo in bogato zgodovino, prav tako je zanimiv njen prostorski razvoj.

Ne bomo se spuščali v podrobnosti, zato le nekaj poudarkov.

Ko so naše območje osvojili Rimljani, so do leta 15 n. št. med Ljubljano in Šišenskim hribom (Slika 2) načrtno zgradili mesto s pravokotnim tlorisom in kamnitim obzidjem. Prvi prebivalci so bili priseljenci iz Italije in Galije, pa tudi njihovi sužnji in odsluženi rimski vojaki. Mesto (kastum) je obsegalo približno 23 ha ozemlja, s tem da so bila grobišča zunaj tega območja. Iz mesta so vodile ceste proti Ptuj (Poetovio), Ogleju (Aquileia) in Sisku (Siscia). Danes je lepo viden južni zid nekdanje Emone na Mirju. Mnenja, da je bil na območju Emone prvotno rimski tabor, so med zgodovinarji deljena. V burnem obdobju preseljevanja ljudstev od 2. do 5. stoletja je Emona postopoma propadala; prvič je bila porušena leta 238, dokončno pa so jo porušili Huni na svojem drugem pohodu v Italijo leta 452 (Wikipedija: Emona, b. d.). Čeprav nekdanje Emone ni več, njenim ostankom po smeri sledijo Slovenska in Tržaška cesta ter druge ulice in stavbe v sedanji Ljubljani.

Drugo obdobje razvoja Ljubljane se začne v srednjem veku, ko so Ljubljansko kotlino poselili naši slovanski predniki. Če preskočimo prva stoletja, se Ljubljana prvič omenja v začetku 12. stoletja, kar pomeni, da je takrat obstajalo naselje s tem imenom pod gradom ob desnem bregu Ljubljanice. A pravi vzpon Ljubljane se je začel v 13. stoletju. Okrog Starega, Mestnega in Novega trga so se oblikovala tri jedra. Vsako od njih je bilo ograjeno z obzidjem. V mesto je vodilo pet vrat, z zaledjem sta ga povezovala Spodnji (Špitalski) in Zgornji (Čevlarski, nekoč imenovan Mesarski) most. Mesto je leta 1220 pridobilo mestne pravice.

Upodobitev Ljubljane kot naj bi bila iz leta 1660, ki jo hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, kaže še vedno z obzidjem omejeno mesto, ki pa se je razširilo tudi že na desni breg Ljubljanice. Do začetka 19. stoletja se je širitev nadaljevala in dosegla ljubljanska predmestja: Poljansko, Karlovsko, Trnovsko, Krakovsko, Gradiško, Kapucinsko, Sv. Petra, če jih povzamemo po zapisu na Franciscejskem katastru (Slika 2). Podrobneje so o prostorskem razvoju mdr. pisali Plesničar Gec (1997), Renner (2020), Štular (2014), če naštejemo le nekatere.

Slika 1: Mesto Ljubljana okoli leta 1660 – ročno dorisan in obarvan tloris mesta na katastrski mapi iz l. 1826.

Hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI ZAL LJU/0337
Zbirka zemljevidov in kart, št. 587.

Slika 2: Primerjava rimske Emone (v velikosti približno 540 krat 430 metrov, črtkano), srednjeveške oz. novoveške Ljubljane z obzidjem leta 1660 (polna črta), Ljubljane leta 1826 na Franciscejskem katastru in sedanjega mesta

Srednjeveško mesto se je razvilo vzhodno od nekdanje Emone pod Ljubljanskim gradom, ki se prvič omenja v začetku 12. stoletja.¹ Meja srednjeveškega mesta je povzeta po Kosu (1955).

Maribor

Naselje, ki je kasneje preraslo v mesto Maribor, je nastalo pod gradom na Piramidi v začetku 12. stoletja, ko je Bernhard Spanheimski ob sedanji Koroški cesti ustvaril naselbino s 34 parcelami (Enciklopedija Slovenije, 1992). Leta 1254 se Maribor omenja kot mesto.

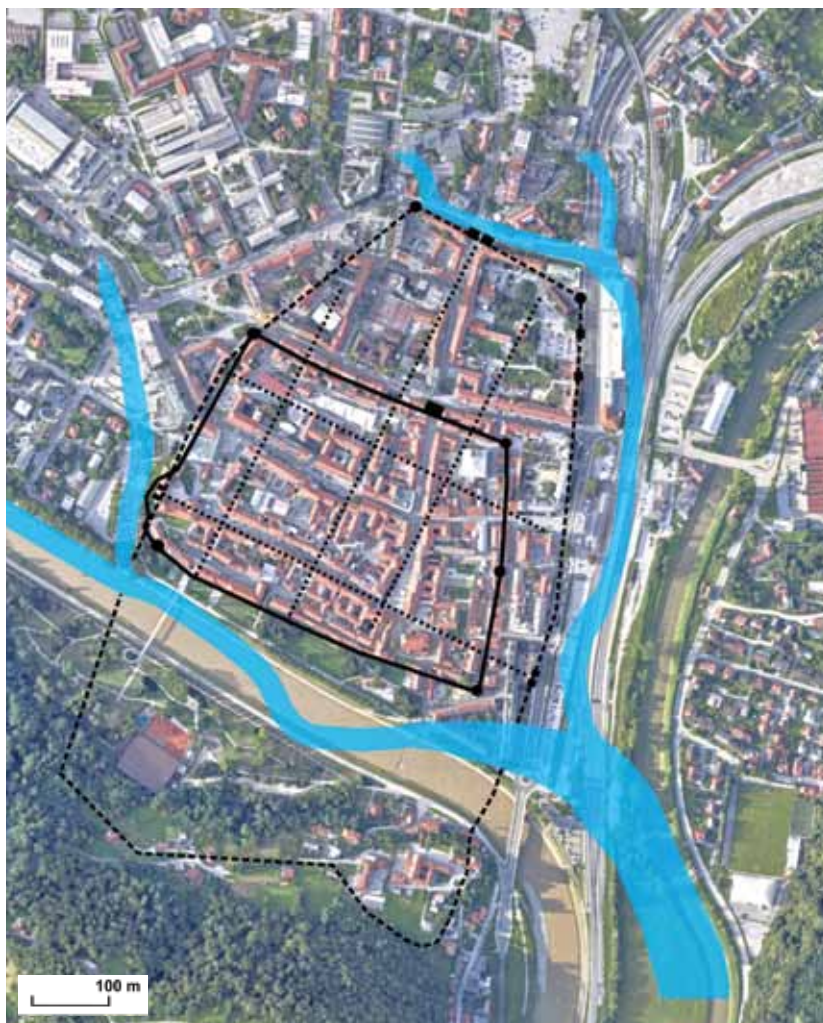
Kot mnoga naselja je bil tudi Maribor v srednjem veku obdan z obrambnim zidom, ki so ga zgradili v drugi polovici 13. stoletja. Obzidje je določalo prvotno naselbinsko jedro (Kreševič, 2012). Vstop v mesto so omogočala tri glavna mestna vrata: Koroška, Dravska in Graška vrata ter tri manjša: Grajska, Pristaniška in Židovska vrata. Kasneje so obzidju dozidali še obrambne stolpe. Tako so še danes na Lentu trije obzidni stolpi, ki so varovali srednjeveško mesto z juga (z Drave). To so Sodni (imenovan tudi Okrogli ali Samostanski) na JZ vogalu nekdanjega obzidja (1) in Židovski (nasproti Vodnega stolpa (3), zgrajena v drugi polovici 15. stoletja) ter Vodni stolp, zgrajen v 16. stoletju (ob JV vogalu obzidja 2). Na SZ delu obzidja je

bil v 14. stoletju zgrajen še Čeligijski stolp (4). V SV vogalu obzidja je bil med letoma 1478 in 1483 po ukazu cesarja Friderika III. sezidan današnji grad. Ob mestu so se začela razvijati predmestja: Graško na vzhodu, Koroško na zahodu in Magdalensko na drugi strani Drave, a so do začetka 19. stoletja zavzemala sorazmerno malo prostora, kar je lepo vidno tudi na Franciscejskem katastru (Slika 3).

Slika 3: Jedro Maribora konec 18. stoletja (črtkano), na Franciscejskem katastru (1824) in današnje mesto

¹ Ljubljanski grad se omenja med letoma 1112 in 1125, ko je Rudolf iz Čente (Tarcenta) podaril oglejskemu kapitulju manjšo posest pri Ljubljanskem gradu, leta 1144 se grad omenja kot sedež koroških vojvod Spanheimov.

Slika 4: Srednjeveško Celje v mejah obzidja (poudarjena črna neprekinjena črta) je bilo znatno manjše kot rimska Celeja v času njenega največjega obsega (črtkano označeno obzidje in nekatere ulice; povzeto po Bausovac, 2014).

Celje

Znamenito in dolgo zgodovino ima tudi Celje. Prva naselbina na tem območju je bila že v času halštatskega obdobja, za čas Keltov pa je znano tudi ime: Keleja ali Keleia. Leta 15. pr. n. št. so območje osvojili Rimljani in naselbino poimenovali *Celeia* ali *Civitas Celeia*. Naselbina se je razvila v bogato mesto s palačami, ulicami in trgi. Na višku razvoja je obsegala znatno območje na sotočju Savinje in Voglajne, celo mnogo večje kot kasnejše srednjeveško mesto (Slika 3). Danes je odkritih in raziskanih precej mestnih ostankov iz rimskega obdobja, dragocene najdbe pa si je možno ogledati v Pokrajinskem muzeju² ali drugod, tudi na prostem ob Savinji.

² Arheološko razstavišče Celeia – mesto pod mestom v kleti Knežjega dvora je doslej največja predstavitev ostankov rimske Celeje »in situ«. Več na: <https://www.pokmuz-ce.si/sl/razstave/stalne-razstave/celeia-mesto-pod-mestom-knezji-dvor/>

Srednjeveška naselbina ni nadaljevanje rimske zasnove, kar pomeni, da je bilo mesto v času prihoda novih ljudstev v 5. in 6. stoletju porušeno in vsaj deloma zasuto z rečnimi nanosi Savinje in njenih pritokov (Slika 4, modra barva). Kot srednjeveška naselbina se Celje omenja v začetku 12. stoletja, Friderik II. Celjski pa je trgu leta 1451 podelil mestne pravice. Tudi razvoj Celja je bil dolgo časa omejen z obzidjem (prvotno je bilo iz leta 1473), ki so ga dodatno okrepili s stolpi, na jugozahodnem vogalu pa povezali s spodnjim celjskim gradom. Orambo je dodatno okrepil še vodni jarek ob zunanji strani obzidja, ki je bil povezan s takrat drugače tekočimi vodami. Srednjeveško jedro z obzidjem je deloma še ohranjeno, prav tako trije vogalni stolpi (Špitalski ali Vodni stolp na JV, Gledališki stolp na SZ in stolp brez imena na SV vogalu obzidja). Ohranjena sta tudi vzhodni in južni stolp, na mestu spodnjega gradu pa je prvotno stal še Vovbrški stolp. Obzidje je imelo šest mestnih vrat (Đorđević idr., 2005), poimenovanih po krajih v smeri, kamor so vodile poti (Ljubljanska, Graška), ali po straneh neba (Južna, tudi Savinjska ali Kapucinska), Vzhodna ali Nova vrata, ali kako drugače (Vodna in Mala vodna vrata).

Ptuj

Ptuj velja pri nas za posebnost, saj se šteje za najstarejše mesto na Slovenskem oz. mesto z najstarejšo kontinuirano poselitvijo.

Predhodnik Ptuja je dobil urbano podobo že za časa Keltov, a se je naselje pomembneje razvilo v času rimskega cesarstva. Iz prvotnega vojaškega tabora se je najprej razvilo urbano območje na desnem bregu Drave, kasneje tudi na levem, torej na območju današnjega Ptuja. V tem času so na levem bregu Drave nastajale obrtniške četrti in četrti z vilami, bregova reke pa so povezali s kamnitim mostom (Majcen, 2015). Ptuj je v času rimske dobe obsegal več naselij, ki so bila po površini velika tudi za današnji čas, saj se je celotno naselje raztezalo 3,5 km v dolžino (Horvat in Dolenc Vičič, 2010). V celoti je bilo naselje nepravilne oblike, so pa bile posamezne četrti zasnovane kot pravokotne ulične mreže. Na Sliki 5 je prikazan osrednji del naseljenega območja, ki se je raztezalo tudi na območju današnje Drave, saj je Drava tekla nekoliko južneje (Pokrajinski muzej Ptuj Ormož, b. d.). Ptuj oz. Petovija se je kasneje razvil v eno največjih mest tistega časa in obenem najpomembnejše mesto pod rimsko oblastjo na Slovenskem.

Slika 5: Del rimske Petovije (rumena črta) v času največjega obsega v 2. in 3. stoletju, Ptuj na Franciscejskem katastru iz leta 1824 in današnje mesto

Srednjeveško-novoveško naselje pod gradom je bilo znatno manjše (v osredju Slike 5 iz leta 1824), nastalo je na južnih in zahodnih pobočjih Grajskega griča, večinoma zunaj območja rimske poselitve.

Slika 6: Ajdovščina s tlorisom rimske trdnjave (črna črta, povzeto po Petru, 1972) in naseljem na Franciscejskem katastru (1821)

Ajdovščina

Začetki Ajdovščine segajo v čas Rimskega cesarstva, ko so Rimljani na območju današnjega središča mesta okrog leta 270 začeli graditi utrjen vojaški tabor (*Castrum Ad Fluvium Frigidum*), ki je služil varovanju cestne povezave iz Italije v Panonijo in obrambi države. Postojanko je leta 451 porušil hunski vojskovodja Atila. Po preseljevanju ljudstev so se sem naselili Slovani, a se naselje v pisnih virih omenja šele leta 1507, ko mu je Maksimilijan I. dal trške pravice.

Srednjeveško mesto oz. naselje je nastalo približno v mejah rimske utrdbe (Slika 6), razcvet naselja pa se je začel, ko so zgradili cesto iz Logatca čez Hrušico in tudi ko so leta 1664 zgradili kamniti most čez Hubelj, ki je povezal takratni deželi Kranjsko in Goriško.

Viri in literatura

- Bausovac, M. (2014). *Vivas Felix, Celeia*. Pokrajinski muzej Celje. <https://www.pokmuz-ce.si/assets/Uploads/pokmuz-okc-tekst.pdf>
- Đorđević, A., Obrez, A., in Peras, K. (2005). *Celjsko obzidje* [Raziskovalna naloga, IV. OŠ Celje]. <https://www.knjiznica-celje.si/raziskovalne/7020050210.pdf>
- Enciklopedija Slovenije (1992). Založba Mladinska knjiga.
- Horvat, J., in Dolenc Vičič, A. (2010). Arheološka najdišča Ptuja. Rabelčja vas. *Opera Instituti archaeologici Sloveniae*, 20. https://iza2.zrc-sazu.si/sites/default/files/opera_20_ptuj_vse.pdf

Kos, M. (1955). Srednjeveška Ljubljana: topografski opis mesta in okolice. *Kronika, časopis za krajevno zgodovino*. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-KGGCMGIE>

Kreševič, Ž. (2012). Idejno-programski načrt oživitve dveh karejev v mestu Maribor: galerija kot integralni del mesta [Diplomska naloga, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo]. https://issuu.com/fadiploma/docs/ziga_kresevic_diploma/26

Majcen, M. (2015). Arhitekturna prenova starega mestnega jedra Ptuja [Magistrsko delo, Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo]. <https://ip.spiritslovenia.eu/assets/img/upload/102/ARHITEKTURNA%20PRENOVA%20STAREGA%20MESTNEGA%20JEDRA%20PTUJA2.pdf>

Petru, P. (1972). Novejše arheološke raziskave Claustura Alpium Iuliarum in kasnoantičnih utrd v Sloveniji. *Arheološki vestnik*, 23, 343–366. http://av.zrc-sazu.si/pdf/23/Petru_AV_23_1972.pdf

Plesničar Gec, I. (1997). Emona v pozni antiki v luči arhitekture. *Arheološki vestnik*, 48, 359–357. <https://ojs.zrc-sazu.si/av/article/view/8906/8040>

Pokrajinski muzej Ptuj Ormož (b. d.). Osrčje Petovione. Ptuj v rimski dobi (katalog). https://iza2.zrc-sazu.si/sites/default/files/osrcje_petovione_katalog.pdf

Renner, R. (2020). *Topografija srednjeveške Ljubljane v odkritjih med 1955 in 2019* [Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta]. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=120483>

Štular, B. (2014). Srednjeveška Ljubljana. *Arheološke raziskave*. Založba ZRC. https://www.academia.edu/9153956/Srednjeve%C5%A1ka_Ljubljana_Arheolo%C5%A1ke_raziskave

Wikipedija (b. d.). Emona. <https://sl.wikipedia.org/wiki/Emona>